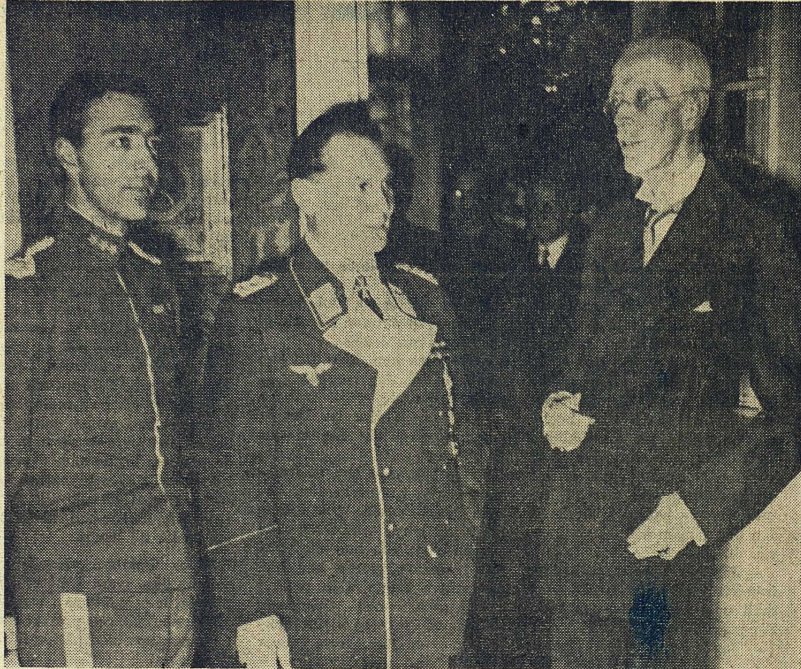

MÖTE MED NAZISMEN

DA JAG VAR attaché i Berlin gjorde Hitler sitt kuppförskott i München, och vi följde dag från dag hans framgångar och hans fiasko. Ingen som jag talade med, svensk eller tysk, såg honom då annat än som en äventyrare eller en galning. Han sattes i fängelse och förblev ännu några år efter frigivandet en kuriös och ofarlig figur, då och då omnämnd i tidsningsnotiser. Vid mina besök i Berlin 1928 och 1929 fick jag klart för mig att hans reorganiserade rörelse gick framåt i några delstater, men ingen syntes tro på att den skulle bli en maktfaktor.

Så kom det tyska riksdagsvalet i september 1930, då nazisterna gick fram från 12 till 106 platser. Kort efteråt hade vi som föredragshållare på Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala en tysk professor, som redogjorde för valet, och för första gången förstod jag att nazismen var en aktuell och stor sak. Den gamla salen på Phoenix tycktes bli än rökigare och skummare då professorn sökte göra klart för oss det ohyggliga som hänt: i en av Europas stora kulturstater hade ett band av skurkar, fanatiker och ignoranter fått en sjättedel av rösterna och blivit riksdagens näst starkaste parti. Föredraget var så sakligt och samtidigt så lidelsefullt att jag beslöt mig för att studera denna rörelse, om vilken jag dittills bara läst några tidsningsartiklar. När jag nästa gång hörde av föredragshållaren, efter Hitlers seger, var han nazist, och den folkrättsliga avhandling av vilken han sände mig ett dedikationsexemplar var späckad med citat ur Hitlers tal.

På hösten 1931 läste jag de få nazistiska skrifter av betydelse som vid denna tid kommit ut, främst Hitlers "Mein Kampf". De gjorde, liksom senare genomgångna skrifter av samma typ — Rosenberg, Feder, Ley, Dietrich, Goebbels och många andra — ett fränstötande intryck, inte bara i jämförelse med de glansfulla franska galenskaperna, utan också med fascismens försök i den ideologiska genren. Obildningen eller halvbildningen var svår, ondskan och gemenhet färgade angreppen på inre och yttre fiender, lögnaktigheten var ohämmad och kompletterades med en lika gränslös

1939 i Berlin — Gustaf V överlämnar storkorset av Svärdsorden till Hermann Göring i närvaro av prins Gustaf Adolf. Om opinionsläget i Sverige under trettiotalet, och om sina försök att orientera sig i den ideologiska striden, berättar Herbert Tingsten i denna tredje artikel ur den nya memoarvolym som utkommer i augusti.

förhållanden. Främst hos Hitler fanns det enligt min mening ett förmildrande drag, inte av ärlighet i meningen av sanningsenlighet eller vederhäftighet, men väl av äkta och starkt patos. Jag såg framför mig en man som genom anlag och erfarenheter blivit elak och hätsk, som ur läsning och samtal dragit fram de fördomar och illusioner som passade honom och vars förkunnelse var ett adekvat uttryck för karaktären och åsikterna. Han var inte en fräck och flott svindlare som Mussolini — småningom lärde han sig även den konsten —, utan en ondsint troende, med förvrängda ideal och nästan utan ett spår av den medkänsla och människokärlek som kan ge något försonande åt villfarelsen och vidskepelsen. Han påminde mig om några ovanligt fanatiska och inskränkta religiösa

personer som jag träffat; han hade samma förmåga att se allt blott från en synvinkel, att driva fel-tänkandet till det yttersta, att i god tro bortförklara motsägelser och konstigheter, men han saknade helt den längtan efter ett liv och en framtid i godhet som gjorde deras krumsprång förlåtliga. Han var en ond idealist, men åtminstone på detta stadium inte någon skojare.

Den bok som lärde mig mest om nazismen vid denna tid var av Erwin von Beckerath, professor i München, som tidigare skrivit en utmärkt avhandling om fascismen. Arbetet om nazismen var värdefullt, inte minst därför att det visade upp det felaktiga i den vanliga föreställningen att nazismen var något slags ersättning för socialismen och vann starkt stöd bland de tyska arbetarna. Tvärtom var det främst från de borgerliga partierna — utom den katolska centern — som nazismen

tog sina röster, en synpunkt som jag senare sökte utföra i detalj. Theodor Heuss ett par år senare publicerade bok om nazismen är obetydlig vid sidan av Beckeraths.

På hösten 1931 gjorde jag en kort resa till Berlin för att få en mera konkret bild av läget genom samtal med politiker och journalister. Det mest intressanta besöket var hos Hermann Göring; jag fick kontakt med honom genom

Vilhelm Scharp, som gav lektioner åt hans styvson. Göring mottog mig på ett helt autentiskt sätt. Han var klädd i en praktfull, med hakors broderad mantel, som det synes opassande att kalla morgonrock; han placerade sig efter några hälsningsord i ett slags tronstol på ett podium och anvisade mig och den andre besökaren, en greve Bismarck, platser nedanför. Tydligtgen trodde han att vi båda var sympatisörer, och med Bismarck tycktes så vara fallet, att döma av hans vördnad och instämmande tystnad. En timmes föreläsning av skryt och retorik, ibland festlig, ibland uteslutande pinsam i sin läghet, var den information han bjöd på. Småningom blev det av mina frågor och inpass tydligt att jag var illasinnad. Göring förklarade att han, då han blev preussisk inrikesminister — vilket han blev drygt ett år senare — skulle ge SA fria händer i Berlin och

Av
Herbert Tingsten

Från vänster: Torgny Segerstedt, Z Höglund och Johannes Wickman — "visade inte bara ett principiellt avståndstagande, utan verklig förbittring".

hålla polisen utanför; jag frågade vad han skulle göra om SA inte kunde reda sig mot Rote Front och Reichsbanner — kommunistiska och republikanska organisationer —, och efter ett par minuter blev samtalet gräl i stället för

omjukt anamnad propaganda. Vid avskedet lovade dock Göring att han skulle sända mig fint källmaterial och inbjuda mig till Bruna huset i München. Då han frågade om min adress tvekade jag ett ögonblick; vi bodde som vi ofta brukade göra hos en judisk familj Cohn, men att nämna det namnet var en utmaning, och jag angav svenska beskickningen. Jag hörde i varje fall aldrig från Göring, men han hade givit mig en fulländande bild av nazismens tarvlighet.

Genom en rad tillfälligheter kom jag alltså att på ett tidigt stadium få de kunskaper som ledde till en rent negativ uppfattning av, ja, avsky för nazismen. Naturligtvis var min uppfattning inte ens vid den tiden ovanlig; en rad svenska politiker och framför allt tidningsmän — vid sidan av Torgny Segerstedt vill jag nämna Z Höglund och Johannes Wickman — visade tidigt inte bara ett principiellt avståndstagande, utan verklig förbittring, och bland mina vetenskapliga och politiska vänner var detta, eller blev snart, självfallet. Men även bland radikalt folk var det till en början rätt vanligt med en tveksam, avvaktande, till en viss grad ursäktande hållning. Jag fick en påminnelse därom vid en debatt i Uppsala på våren 1932, då jag framträdde som kritiker, Rütger Essén som försvarare av nazismen inför det stundande presidentvalet i Tyskland. Till min förvåning fick Essén stöd av två radikaler, den tyske professorn Mackenroth och hans (och min) vän och kollega Gunnar Myrdal, som i nazismen trodde sig se ungdomens rörelse, en förnyelse av socialismen.

Vid mina besök i Tyskland under åren före Hitlers maktövertagande fick jag inte bara en föreställning om nazismen, utan också förståelse för hur den kunde vinna framgång. Det var nästan som att komma tillbaka till Tyskland av år 1922 och 1923: tiggare, ängsliga och fattiga människor, minskat ljus på gatorna, rader av hästdroskor och bilar som förgäves sökte kunder, tomma restauranger, där en gäst mottogs med inställsam glädje. Då jag någon gång kom ut i de proletära stadsdelarna och såg eländet en masse förstod jag att folk kunde bli kommunister eller nazister bara för att det bestående syntes outhärdligt.

Under den nazistiska diktaturen besökte jag Tyskland vid flera tillfällen på några veckors tid, första gången i februari 1933, strax efter maktövertagandet — då Scharp och andra berättade om den begynnande undertryckningen och likriktningen —, sista gången, utom vid en genomresa från Frankrike 1937, i augusti och september 1935.

Trots uppblomstringen under Hitlers styre blev min avsky för nazismen skärpt vid dessa besök: förtrycket, likriktningen och den

systematiska, om också i jämförelse med den följande utvecklingen relativt milda antisemitismen blev alltmer påtagliga och stötande. Ideologin och propagandatekniken blev efter hand mera utformade och raffinerade. Några av Hitlers tal på partidagarna i München innehåller genomtänkta och elegant utförda angrepp på demokratin; det är svårt att tro att samma man skrivit dem som "Mein Kampf". Ett stort antal professorer anslöt sig till rörelsen och gav politiker och subtilitet åt de enkla grundtankarna. Jag träffade några av dem, bland andra den med rätta mest berömda, Carl Schmitt, känd särskilt för sitt statsrättsliga försvar av massmorden i juni 1934. Dessa möten var alltid obehagliga: jag gjorde irriterande frågor och invändningar, och nazistprofessorerna svarade på ett sådant sätt att jag betvivlade deras ärlighet eller blev övertygad om att de talade mot bättre vetande.

Under min tidiga ungdom var jag visserligen nationalist, men till skillnad från de flesta av mina kamrater och vänner inte beundrare av Tyskland. Under det första världskriget hoppades jag på Englands och Frankrikes seger. Sedan blev jag, liksom nästan hela min omgivning, tyskvänlig i den meningen att jag trodde på Versaillesfredens orättfärdighet och var kritisk mot den franska politiken under de första efterkrigsåren, särskilt Ruhrocksupationen.

Vilhelm Scharp (bilden) var svensk lektor i Berlin och Tingsstens gode vän — förmedlade kontakten med Göring.

Keynes bok om "The Economic Consequences of the Peace" gjorde på mig liksom på många andra ett oerhört starkt intryck genom sin kritik av Versailles; nu tycks man tämligen allmänt anse att denna lysande och för opinionsbildningen centrala skrift både politiskt och ekonomiskt var felaktig. Mina åsikter om freden föranledde mig dock inte att tro att, som det hette i svenska inlägg, "nationalsocialismen föddes i Versailles" och att Hitler var "den ökande soldaten". För mig var i varje fall den synpunkten viktigare att nationalsocialismens framgång, liksom Franklin Roosevelts val till president, den svenska kohandeln 1933

och mycket ansett, var en följd av den kris som annonserades genom börskraschen i New York i december 1929. För att klargöra min bakgrund av värderingar och åsikter vill jag tillägga att jag — en vanlig sak även bland "riktiga" tyskvänner — var benägen att se med en viss överlägsenhet på tyskarna under anlitande av en rad tvivelaktiga klichéer: följsamma, disciplinerade, pedantiska, sentimentala, översittare, älskare av öl, svammel och Kitsch.

Den kärnfråga som jag i politiska sammanhang hade att ta ställning till var om tyskarna var ansvariga för nazismen, om det så att säga fanns speciella anlag i Tyskland för nazismen. Att någon ärfthighetsdisposition som skilde tyskarna från andra och bättre folk skulle finnas trodde jag inte ett ögonblick på; de som har sådana föreställningar utgår från li-

ka skeva, endast annorlunda inriktade rastankar som de nazistiska lovprisarna av det nordiska blodet. Idén om en kollektiv skuld, om att tyskarna i gemen skulle ha varit skyldiga till nazismen, syntes mig lika orimlig; handfasta bevis fanns ju för att många tyskar bekämpade nazismen och hellre flydde från sina hem eller underkastade sig koncentrationsläger och tortyr än medverkade till det onda. Men efter dessa avståndstaganden kvarstår frågan om inte hos tyskarna fanns andra förutsättningar än låt oss säga i Sverige för en framgångsrik nazistisk rörelse. På den punkten var det åtminstone rimligt att svara ja: att hänvisa till traditioner från kejsardömet, en samtidigt romantiskt idealiserande och till undersätthet syftande uppfostran, en sedan landets senkomna enande blommande nationalism; att betona republikens födelse under nederlaget, Versaillesfredens svagheter, demokratins svårigheter; för antisemitismen fanns en förutsättning däri att judarna, proportionsvis tio gånger fler än i Sverige, genomsnittligt — enligt visserligen ofullständiga men säkerligen representativa undersökningar — var en ekonomiskt högststående grupp och alltså mer än på andra håll kunde bli skottavla för avunden och oviljan mot det främmande.

Dock, även om dessa faktorer i all sin osäkerhet beaktades, syntes mig det väsentliga i bilden av nazismens uppkomst vara händelserna, det faktiska förloppet under tiden efter första världskriget och främst efter den ekonomiska krisens utbrott. Den svenska nationalism som jag själv en smula smakat på var kanske, med tanke på att Sverige var ett litet och homogent land, lika svår som den tyska; i Sverige hade den av uppenbara skäl vissnat efter kriget, i Tyskland stimulerades den av den hårda freden och av de många förödmjukelserna i dess följe. Framför allt: i Sverige hade den

sent införda demokratin frodats i ett klimat av relativt välstånd, med begränsade verkningar av den ekonomiska krisen, medan i Tyskland denna kris, efter några år av lugn och avspänning, genom sin kanske enastående skärpa drivit de sociala grupperna och partierna till ständigt hårdare strider och slutligen lett till det paradoxala resultatet att majoriteten av ett demokratiskt parlament var fiendligt mot demokratin.